

сукоба не може изазвати тешкоћа, јер је заједнички виши војни управни орган, а тога никада није тешко утврдити (у крајњем случају биће то ДСНО) надлежан да тај сукоб реши. Решење тог заједничког вишег војног управног органа решава ствар коначно, и јасно је да евентуално незадовољни орган нема право жалбе, као што то у истој ситуацији имају органи државне управе по чл. 34 Закона о управном поступку с обзиром на карактер односа код једних и других органа (хијерархијски односи код војних органа — односи на закону утврђеним правима и обавезама код органа државне управе).

Закон о управном поступку ставља у надлежност Савезном извршном већу да реши евентуални сукоб надлежности између војних управних органа и републичких извршних већа (чл. 30), а Савезном врховном суду евентуалне сукобе између војних управних органа и народних одбора и њихових органа управе, односно републичких и осталих органа управе, самосталних установа и организација (чл. 32). Све и да дозволимо да до ових сукоба дође, војни управни орган који би сматрао да је до сукоба дошло не би могао покренути питање решавања о сукобу сам код Савезног извршног већа или Савезног врховног суда, већ би то могао учинити једино Државни секретаријат за послове народне одбране. Тај је Секретаријат као савезни орган управе одговоран за рад свих војних управних органа, па тек кад он сматра да је до сукоба стварно и дошло, сам ће и покренути питање решавања тог сукоба. Сматра ли Државни секретаријат за послове народне одбране да сукоба нема, другим речима, да нижи војни управни орган није у праву, већ супротна страна, наредиће том нижем органу како да поступи, а тиме ће тај „сукоб“ бити и решен.

Марко Калођера

ДЕЛАТНОСТ СКУПШТИНА ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

У нашој историској науци преовлађује мишљење да скупштина као орган власти није имала неки већи значај у периоду од 1815—1839 већ да је као саветодавни орган кнеза Милоша давала мишљења по неким важнијим питањима. При оваквој оцени делатности значаја и улоге скупштине као органа власти чини нам се да се није водило рачуна о неколико важних момената. Пре свега, скупштине нису посматране као орган власти који се у току прве владе Милоша Обреновића развијао у правцу демократске установе, насупротив Милошевим тенденцијама као и тенденцијама старешинског слоја. На пример, ако посматрамо састав скупштине од 1815—1839 можемо да констатујемо да су у почетку једини учесници централних скупштина старешине — Милошеви чиновници; касније се састав мења и све више продиру изабрани представници народа, што скупштини даје више карактер демократске установе. С друге стране, није се водило рачуна о народним захтевима који су постављани на скупштини а о којима је кнез Милош морао да води рачуна и које је често морао и да испуни. И на крају, фактичка делатност скупштине није довољно узета у обзир приликом оцене места и значаја скупштине као органа власти у периоду од 1815 до 1839.

I. — У свим актима о унутрашњем уређењу Србије, изузев Устава од 1838, скупштина је предвиђена као орган власти. У молби од 1820, односно руској пре ради ове молбе у којој су формулисани српски захтеви, између осталог, тражи се и скупштина: „према старом обичају — речено је у пројекту — скупштина се састаје сваке године да већа о унутрашњој управи земље, о распореду данка Порти и о приходима и расходима. Скупштина одређује и цивилну листу кнежеву“ (1). У хатишерифу од 1830 скупштини би припала извршна власт заједно с кнезом (2). Воа-ле-Конт је по Милошевој жељи саставио нацрт устава по коме би скупштина добила заједно с Кнезом и Саветом законодавну и извршну власт (3).

Сретењски устав, у глави VIII, предвиђа састав и надлежност скупштине. По овом Уставу скупштина би била састављена од 100 бираних посланика, који би се састајали једанпут годишње а према потреби и више пута. Скупштини је по овом Уставу и даље остало буџетско право. Она је добила право да одлучује о повишењу кнежеве плате, као и право да подноси Кнезу и Савету „представленија о жалбама каквим и тегобама и молити ји, да издаду закон о тому; јављати им злоупотребењенија, која би видила у управљењу; и тужити се Књазу на државни Совјет, ако би членови његови или друге власти нарушиле устав и права, утврђена уставом, и нарушиле права кога год Србина“ (4). Пада у очи да ни по једном акту, изузев Устава од 1835, није ближе одређена надлежност скупштине. Сретењски устав који је ближе одредио надлежност и састав скупштине није по нашем мишљењу обухватио њихову разноврсну делатност пре Устава, зато нам се чини да одредбе овог Устава у погледу делатности и састава скупштине представљају корак назад у односу на постојеће стање.

Такозвани Турски устав није предвидео скупштину као орган власти, мада је у Хаџићевом нацрту устава скупштина добила значајно мест у склопу осталих органа власти. Поред јасног прецизирања надлежности скупштине, она би добила и извесну законодавну делатност, наиме она би примила или одбацивала „законске предлоге Државног савета којима је Кнез одбио потврду“ (5). Убрзо после обнародовања Устава, у *Српским новинама* је објављено да се по одобрењу високих дворова Порте и Русије, скупштине могу и даље одржавати кад год се укаже потреба. На тај начин отпале су сметње за одржавање скупштине.

II. — Питање делатности скупштина тесно је повезано са поделом скупштине на редовне и велику скупштину. Браћа Петровићи, Мих. Гавриловић, М. Петровић, па и неки савремени историчари деле скупштине на редовне и велику скупштину. По њима, на редовним скупштинама, које су се састајале двапут годишње — о Бурђеву дне и Митрову дне, вршило се разрезивање пореза, а на великој скупштини расправљана су важнија питања и доносиле најважније одлуке, као што су: избор кнеза и наследност кнежевског звања, избор српских депутација, усвајање српских устава, читање и прихватање фермана, хатишерифа и др. По

(1) Ј. Продановић: Уставни развитак и уставне борбе у Србији, Београд, 1936, 27.

(2) Мих. Гавриловић: Милош Обреновић, III, 605.

(3) Продановић: Уставни развитак, 42.

(4) Исто, 55.

(5) Постоји мишљење да скупштина није унета у Устав од 1838, јер је могла бити оруђе у Милошевим рукама, у борби против старешинске групе уставобранитеља, односно против Савета који је био у њиховим рукама (Продановић: Уставни развитак, 96; Ј. Милићевић: Народне скупштине у Србији 1839—1843).

њима, редовне и велика скупштина разликује се и по броју посланика, јер је на великој скупштини присуствовао далеко већи број посланика него на редовним (6).

Строга подела скупштина на редовне и велику није сасвим могућа, јер се често и на редовним скупштинама поред разрезивања пореза доносила и друге важне одлуке (7). Осим тога, кадгод су сазиване и ванредне скупштине које су решавале текућа питања а које се ни по проблематици ни по броју посланика не би могле сматрати као велика скупштина.

III. — 1. — Делатност скупштина у периоду од 1815—1839 била је разноврсна. Поред тога што су задржале неке функције из претходног периода, тј. државе Првог устанка, скупштине су добиле и нове функције, с обзиром на извесне промене друштвено-економских и политичких односа у држави Другог устанка.

Буџетско право скупштине су задржале и у овом периоду. Начин разрезивања и прикупљања пореза остао је углавном исти као и раније. Истина, у почетку скупштинама присуствује београдски везир, јер по усменом споразуму између Милоша и Марашли-Али паше предвиђено је између осталог, да београдски паша и српски кнезови одређују количину данака коју ће народна скупштина поделити на поједине нахије (8). На једној од првих скупштина 1815 донета је одлука о начину прикупљања пореза. Одлука гласи: „За одређивање и састављање буџета расхода и прихода, распоређивање пореза и прегледање рачуна расхода минулог полугођа састаје (се) Народна скупштина у месту где одреди врховни кнез“ (9). Са еманципацијом и самосталношћу српских органа власти убрзо је и присуство београдског паше приликом разрезивања пореза постало излишно и скупштине постају самостални орган власти. Поступак приликом разрезивања и прикупљања пореза није био компликован. На скупштини је утврђивана укупна сума која је разрезивана на нахије. Свака нахија према броју пореских глава дужна је да прикупи одговарајућу суму новца и да је о митровданском и ђурђевданском полугођу преда кнезу Милошу односно народној благајни (10). Укупна сума пореза која је разрезивана на нахије о ђурђевданском и митровданском полугођу била је стално у порасту. На пример, 1821 укупна сума пореза која је разрезана на нахије била је испод 1,000.000 гроша (11). Међутим, за митровданско полугође 1822, укупна сума пореза износила је 1,296.360 гроша, да би се за ђурђевданско полугође 1823 попела на 1,306.200 гроша (12). На скупштини је одређивана и заједничка пореска стопа за све нахије, која је такође била у порасту; она се најчешће кретала

(6) Мих. Гавриловић: М. Обреновић II, 329—333; М. Петровић: Финансије I, 180; М. Петровић: Финансије I, 180.

(7) Тако је, на пример, поводом скупштине о Митрову дне 1825 кнез Милош писао М. Здравковићу: „При том не изостављам вам препоручити, будући да је Митров дан, време у које расположење и протчи уредба касателно трговине предузети треба, то не пропустите свим трговцем ваше нахије на знање дати, да сваки, који на скели с цесариом живом стоком тргује, к мени у Крагујевац без даљњег препјатја у недељу пред Митров дан дође“ (ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 13 октобар 1825).

(8) „Отаџбина“, XXII, 1889, Београд, 9.

(9) Петровић: Финансије, 133—137.

(10) На пример, за митровданско полугође 1821 разрезано је на пожаревачку нахију 152.699; смедеревску 55.477; љуприску 43.746; јагодинску 83.433; крагујевачку 98.620; пожешку 65.250; рудничку 61.088; ужичку 60.871; соколску 24.535; ваљевску 114.564; београдску 80.982; шабачку 78.082 гроша (Браћа Петровић: Грађа, II, 473—4).

(11) Исто, 473.

(12) Исто, 496—500.

од 15—20 гроша а некада и преко 20 гроша за свако ожењено лице у једном полугођу. Нахиски и кнежиски кнезови су могли пореску стопу повећавати и смањивати према величини и квалитету имања пореског обвезника (13). Кнез Милош је имао право да ослободи изванредан број лица од плаћања пореза. Ослобођење се вршило писменом наредбом кнеза Милоша. Било је неколико категорија људи који су били ослобођени од пореза. Пре свега, чиновници, свештеници, заслужна лица, задружни очеви, лица изнад 70 година живота, најсиромашнији и просјаци (14).

Приликом прикупљања пореза старешине су често злоупотребљавале свој положај. Број пореских обвезника према списковима који су предавани кнезу Милошу и скупштини био је много мањи у односу на стварни број пореских обвезника који су плаћали порез. Вишак који је на тај начин прикупљен старешине су задржавали за себе. Да би стао на пут злоупотребама старешина који су прикупљали порез, кнез Милош је у неколико махова извршио попис становништва. Први попис после устанка извршен је 1819 (15), затим 1822, итд. Скупштина је на овај начин распоређивала порез до Сретењског устава (1835). По Уставу одређен је годишњи порез од 6 талира или 30 гроша. Ова одредба остала је и даље и снази после укидања Сретењског устава (16).

2. — Делатност скупштина у овом периоду манифестовала се у постављању захтева Порти и избору депутација које су слале у Цариград на преговоре с Портом. Истина, пресудан утицај на избор депутата имао је кнез Милош. Он је предлагао скупштини депутате који су њему одани, мада су у неколико махова чланови депутација били и његови противници. Активност скупштине на овом пољу била је нарочито значајна од 1815 до 1833, тј. до доношења хатишерифа којима је Porta испунила захтеве које су Срби постављали и на тај начин извршила обавезе које су произилазиле из осме тачке Букурешког уговора. Већ прва српска депутација која је послата у Цариград 1815 заснивала је своје захтеве на одредбама Ичковог мира (17). Следеће године послата је друга депутација у саставу: Јован Обреновић, Вујица Вулићевић, Ђорђе Поповић и Милисав Трифунчић, са молбом да се испуне одредбе Ичковог мира. Међутим, реализација српских захтева у великој мери зависила је од става Русије према Порти и њеног ангажовања да помогне оправдане српске захтеве. Русија је том приликом имала благоданан став према српским захтевима. Она је, преко свога посланика у Цариграду Строганова, не само подржала српске захтеве код Порте, него и саветима које је давала кнезу Милошу и српским депутатима помогла да се српско питање повољно реши. Porta је, напротив, настојала да се са Србима споразуме непосредно мимо Русије, рачунајући да ће на тај начин смањити српске захтеве. На тој линији Porta је успела да 1817 добије од Милоша адресу благодарности за „дарована права Србима“ (18). Ова адреса захвалности неповољно је утицала на даљи ток српских послова, а нарочито на мешање руског посланика Строганова,

(13) Вук: Грађа, 197.

(14) 1821 ослобођено је од плаћања пореза 1735 лица; 1822 — 2036 лица; 1823 — 807; 1824 — 795; 1825 — 2746; 1826 — 555; 1827 — 881; 1828 — 1228; 1829 — 1346; 1830 — 1135; 1831 — 1111; 1832 — 1210; 1833 — 1113; 834 — 837; 835 — 2380 (М. Петровић Финансије, 167).

(15) На основу овог пописа, у Београдском пашалуку било је 12 нахија, 45 кнежини; 1450 села; 53.673 кућа. Харачких лица 126.999 и пореских ожењених лица 63.121 (Н. Петровић: Финансије, 169—170).

(16) М. Петровић: Финансије, 161.

(17) Гавриловић: н. д., I, 233—4.

(18) Гавриловић: н. д., I, 383.

јер је испало да су Срби „задовољни“ постојећим стањем и да је непотребна руска интервенција. Порта је 1818 поново покушала да добије адресу захвалности и да на тај начин, бар за извесно време, скине с дневног реда српско питање. Овога пута, прозирнући Портине намере, Скупштина је одбила да изда адресу. Тим поводом, М. Обреновић обавештава руског конзула у Букурешту да је Скупштина одбила да изда „благодарствено писмо“ султану, јер није испуњено обећање да се нарочитим ферманом потврди пуноважност Ичковог уговора (19). Даљи ток догађаја показује Портину настојања да смањи српске захтеве и да их само делимично испуни. Порта је 1820 послала свога специјалног изасланика са ферманом; међутим, Скупштина је у Остружници 1820 одбила ферман с мотивацијом да није обухватио све српске захтеве (20). После неуспеле мисије турског изасланика на Скупштини и Митрову дне 1820 поново је изабрана нова депутација у саставу: Вујица Вулићевић, Димитрије Ђорђевић, Илија Марковић, Самуило Јаковљевић, арх. Манастира Каленића, Милоје Вукашиновић, прота јагодински, Аврам Петронијевић и Сава Љотић (21). Захтеви који су постављени Порти на овој Скупштини, мада су касније ревидирани од стране и Руса и Срба, били су база за касније добијање повластица по хатишерифу 1830 и 1833. Убрзо после одласка депутације у Цариград избио је устанак у Грчкој, делегати су задржани као таоци, а српско питање остало је и даље отворено све до Акерманске конвенције, која је у посебној тачки поново регулисала положај Србије у оквиру Турске царевине. Уочи Акерманске конвенције Скупштина се поново састала у Крагујевцу 27 маја 1825 да изабере нову депутацију и енергичније постави неке захтеве Порти. Нарочито је оштро постављен захтев за враћање шест нахија (22). С обзиром да Акерманска конвенција, односно акт који се односи на Србију није предвидео наследно кнежевско достојанство нити прецизније формулисао српске захтеве у погледу њеног територијалног проширења, одржана је Скупштина 27 јануара 1827 која је изабрала нову депутацију (23), и поставила захтев да се кнезу Милошу призна наследно кнежевско достојанство.

Политички догађаји у Европи, нарочито рат између Русије и Турске, поново су за извесно време одложили решење српског питања, мада је Милош преко депутације, која се налазила у Цариграду, активно радио на остварењу помену-

(19) ДА НРС, ЗМП, Београд, 18 мај 1818.

(20) Грађа, II, 106—115.

(21) Вук: Грађа, 174—5; Гавриловић: н. д., I, 500. Вук наводи да је члан делегације био и Риста Дукић из Београда.

(22) У одговору на Милошеву беседу Скупштина је изразила благодарност кнезу Милошу: „Но да би изреченију овому нашему већу силу дати, заклинемо се пред Олтаром Божијим, да ће на свакога онога који се покаже противник Ваш и непријатељ, за свију нас опшчег, и Отечеству непријатеља сматрати, и да ћемо на свако позивание Ваше сви готови бити и поитити на искорение онога злотвора; ако и Сијателство Ваше обећа се употребити ово најспособније време, за избавленије наше, и друге једноверне и јединоплемене браће наше, са силном помоћу Императора Всеросискаго и нашего Покровитеља, и да ћете скоро испросити нама у Султана она права која одавно преко посланика наших тражимо у Цариграду, и која би са наравима и обичајима наших најбоље слагала се; у противном пак случају не уздајући се на лепа праздна обећања Портине и на лукаву њену политику, да приступите као Господар и глава Народа Нашега, и Ви с нама заједно к сојузу борећи се за свободу браће наше, да се један пут или от-Ига избавимо несноснога, или на пољу чести сви да помремо. Никои начином из числа нашего изоставити неможемо нити хоћемо до последње капље крви ону браћу нашу живећу у 6 оних предела, кои су с нама заедно не само од 1804 до 1813 год. борили се за опшћу слободу [...]“ (ДА НРС, Вариа КК/ХЛ — 83).

(23) Чланови депутације су били: Лазар Тодоровић, кнежев секретар; кнезови: Илија Марковић, Атанаско Михајловић, Марко Ђорђевић и Јован Антић који није имао исти статус као остали чланови депутације (Гавриловић: н. д., III, 4).

тих захтева подмићујући највеће турске чиновнике. Скупштина је до хатишерифа 1830 још неколико пута интервенисала код Порте, упућујући нове депутације који су водили преговоре с њом на основу захтева постављених 1820.

Када је Србија хатишерифом добила тражене повластице, активност скупштине на овом пољу престала је за извесно време, до појаве уставног питања о односу Милоша и старешинских група у борби око централне власти у Србији.

3. — У делатност скупштина у овом периоду треба убројати објављивање свих међународноправних и унутрашњих аката којима се одређивао статус и регулисао унутрашњи положај Србије. Акерманска конвенција је први међународноправни акт који је регулисао положај Србије у овом периоду; он је свечано прочитан на Крагујевачкој скупштини 1827. На Скупштини су, као што је већ речено, постављени и неки захтеви који се налазе у молби од 1820, а који су изостављени у овом акту (24).

Једренски уговор, односно VI тачка тога уговора није објављена на Скупштини делимично због тога што је садржала све одредбе Акерманске конвенције, као и одредбу о шест отргнутих нахија које су Србима већ биле познате. Осим тога, Порта је убрзо донела хатишериф како се и обавезала по Једренском уговору.

Први хатишериф од новембра 1829 којим је Порта извршила обавезе Букурешког уговора односно Акерманске конвенције и Једренског уговора, обнародован је на Скупштини и Крагујевцу 25 јануара 1830. Међутим, као што је познато, ни хатишериф од 1829, није обухватио све српске захтеве; па и поред тога његов значај не треба потцењивати јер је реч о првом акту којим је Порта признала самоуправне повластице Србији.

Убрзо после овог хатишерифа, Порта је донела други, августа 1830, који је заједно са бератом о наследном кнежевском достојанству, обнародован на Скупштини крајем новембра и почетком децембра 1830. У хатишериф од 1830 унети су сви српски захтеви о самоуправи. Међутим, на интервенцију Русије у хатишериф су унете и неке одредбе о доживотним саветницима које су биле касније камен спотицања у међусобним односима будуће групе уставобранитеља и кнеза Милоша.

Последњи хатишериф који је издала Порта за Србију јесте хатишериф од 1833, обнародован на Скупштини у Крагујевцу почетком фебруара 1834 (25). На тај начин српско питање је за дужи период решено на основу међународноправних аката на чијој подлози су донети хатишерифи. Даљи односи у Србији, њено унутрашње уређење и организација централних органа власти решавани су путем доношења устава.

Први устав који је Скупштина усвојила 2 фебруара 1835 јесте Сретенски устав. Као што је познато, непосредни повод за издавање Устава је Милетина buna, која је дубоко уздрмала Милошеву власт; после ње, све до абдикације 1839, Милош није успео да учврсти своју власт. Оружани отпор учесника Милетине буне (који је имао много шири карактер него што би се могло судити по учесницима) последица је већ сазрелих унутрашњих супротности, супротних интереса одређених друштвених снага — старешина, народа, Милоша. Интересантно је навести како је примљен овај Устав на Скупштини. После Милошеве беседе про-

(24) Вук: Грађа, 178—183.

(25) Гавриловић: н. д., III, 482.

читан је Устав на Скупштини, после чега су заклетвом потврдили верност Уставу кнез Милош и Скупштина. Кнез Милош је и на самој Скупштини показао нерзположење према Уставу, што се може видети и по речима које је изговорио приликом давања заклетве: „Ја ћу се браћо! заклети и Уставу и законима но и Ви да ми се закунете; ја ћу ји држати, но и Ви држите ји у целости; нарушите ли ји Ви, ја одлазим Браћо! између Вас, пак онда управљајте сами собом, како знате [...]“ После тога и Скупштина је положила заклетву о поштовању Устава. Скупштина је упутила посебну захвалницу кнезу Милошу за „даровани устав“. Скупштина пише кнезу Милошу: „Ми сад још и незнамо предказати како ће се здание ово по времену распространити, колико ли ће полза по Србију од њега произићи; но то знамо сви и разумевамо, да су нам слобода личности, безбедност имања и умереност данка, које сте нам јуче завели, највеће благодетејаније, које је преблаги Бог могао излити преко Вас на Народ Српски“ (26).

Укидањем Сретењског устава нису престали унутрашњи сукоби у Србији, напротив, они су сада избили са још већом жестином; будућа уставобранитељска група се већ образавала и преко својих представника имала веома много утицаја приликом састављања и издавања другог устава у Србији такозваног Турског устава. У припремама око издавања устава Русија ни овога пута није остала по страни, него се непосредно умешала и стала на страну старешина који су настојали да ограниче Милошеву власт. Турски устав прочитан је на Скупштини фебруара 1839 у присуству старешина као и народних представника (27). Касније су совјетници које је кнез Милош поставио на овој Скупштини обавестили турско Министарство иностраних послова о објављивању Устава на овој Скупштини. Они, између осталог, пишу: „По овом (после читања Устава, Љ.К.) је одма Светли кнез у согласију са старешинама народнима наименовао и поставио Совјет, узевши при истом постављенију све оно у призрање, што устав о членовима Совјета полаже [...]. И као што смо се пред свемогућим Богом заклели, да ћемо предпхваћени Устав свето држати тако исто сада овим нижајшим писмено обећавамо се [...] Његовому Величеству Милостивејшему Цару нашем, да исту ову нашу заклетву никада ни у чему нећемо повредити, но да ћемо све силе наше употребити свагда достојнима указати се дароване нам превелике Милости Његовог Царског Величества, и да ћемо старати се у пуној мери оправдати оно поверение, које нам је овим избором дано“ (28).

Уставом од 1838 почиње једно ново поглавље у развоју српске државе познато као уставобранитељски период које представља даљи корак у интензивнијем развоју буржоаских односа у Србији.

4. — Делатност скупштина није се исцрпљивала само обнародовањем и доношењем поменутих међународноправних аката него и реализацијом њихових од-

(26) „Новине Србске“, 1835, 9 фебруара, Но. 6.

(27) За Скупштину упућени су позиви свим магистратима циркуларним писмом. „Добивши из Цариграда — истиче се у циркуларном писму — достоверни превод Устава за премило Отечество наше, препоручујемо, да сва лица, која по предписанију нашем од 16 тек. имају доићи на скупштину, от кућа свои за овамо поћу, тако како ће овде 10 фебруарија приспети и на скупштину која ће 11 или 12 фебруарија бити присутвовати моћи“ (Да НРС, Министарство иностраних дела в. ф. IV 1839, прилог Но. 9).

(28) Следе потписи: Јеврема Обреновића, председника Совјета, Вучића Перичића, Матеје Ненадовића, Стојана Симића, Вула Григоријевића, Ранка Мајсторовића, Станка Вришића, Петра Туцаковића, Илије Поповића, Цветка Рајковића, Ђорђа Парезана, Стефана Стојановића, Антонија Протића и секретара мајора Стефана Марковића (Да НРС, Совјет, 1839, Но. 24).

редаба, тј. скупштина је доносила нормативне акте у вези спровођења одредаба хатишерифа и Устава. Наравно и у тим случајевима Милош је имао главну реч, али је по најважнијим питањима скупштина имала право коначног одлучивања. Већ на јануарској Скупштини 1830 искрсла су нека питања, у вези с хатишерифом од 1829, која је Милош поднео Скупштини на решавање. Пре свега поставило се питање повећања војске и полиције, затим повећање броја чиновника и њихових плата, повећања кнежеве плате и др. (29). Тражећи од Скупштине да се изјасни, Милош је говорио: „Од стране Турске бићемо већ спокојни и безбедни смиримо се и с нама и између себе, и погодимо се сада, како треба правитељство с народом да живи, како л' народ с правитељством, одредимо све расходе, и све приходе одредимо шта је чија дужност, што ће коме плаће бити; ово ваља сад да свршимо, да се и то наше решеније у Цариград пошаље, да га депутација, гди треба представи и у ред доведе“ (30). Нема података да се Скупштина изјашњавала о сваком постављеном питању; тога вероватно није било стога што се ускоро очекивао други, много потпунији хатишериф. Међутим, ова Скупштина се изјаснила о другом питању и донела одлуку о признању наследног кнежевског достојанства. Кнез Милош се у својој скупштинској беседи одрекао кнежевског достојанства јер у хатишерифу није била унета одредба о наследном кнежевском достојанству. Милошево одрицање, како је правилно истакао Гавриловић, било је срачунато на то да се од Скупштине изнуди поновно признање и писмени захтев Порти да му се призна наследно кнежевско достојанство. Скупштина је донела три акта. Један је упућен лично кнезу Милошу и у њему се поново признаје наследно кнежевско достојанство и даје заклетва на верност. Други акт упућен је српској депутацији у Цариграду с налогом да се поново обрати Порти и да захтева наследно кнежевско достојанство за кнеза Милоша. Трећи акт је упућен руском цару; у њему је изражена благодарност српског народа (31).

Хатишерифи од 1830 и 1833 поставили су низ проблема о којима је скупштина требало да решава. На фебруарској Скупштини 1834 Милош је изнео неколико важних питања о унутрашњем уређењу Србије о којима је Скупштина имала да се изјасни. Питања су била следећа: „1. О устроенију сваке струке народне, народни дела по наособ и о заведенију закона у њима. 2. О располагању данка па народ. 3. О исплаћенију старог архијерејскога дуга, кои лежи на пределима, летос с нама присаедињенима“ (32). Кнез Милош је у скупштинској беседи постављена питања разрадио и дао неке сугестије о њиховом решавању. Међутим, остало је да се Скупштина на следећем заседању изјасни и да дâ своје мишљење о постављеним питањима (33). Следећа Скупштина која је одржана почетком јуна 1834 није се изјаснила о свим питањима о којима је било речи, изузев о начину прикупљања пореза и о кулучењу. Наиме, у погледу прикупља-

(29) ДА НРС, Varia, КК/XL — 89.

(30) Исто, КК/XL — 89.

(31) Гавриловић: н. д., III, 160—161.

(32) ДА НРС, Varia, КК/XL — 91.

(33) Тим поводом кнез Милош је говорио: „Договарајте се јошт, докле сте овде, и јавите ми ваше мненије; а после мораће се одредити и особита комисија која ће овде седити о истим тачкама мислити, и саветовати се, а при том и остале членове преправљати кое нам ваља Великој скупштини о Ђурђеву дне предложити. Кад се вратите кући, а ви саопштите свему Народу, шта сам овде предлагао и о чему намеравам о Великој скупштини са свима говорити; и ви и сав народ имаћете доста времена, донде предомислити се шта ћете ми одговорити; пак ћемо онда покупити мненија и кое буде најправне и најбоље, оно ћемо и прихвати онога се и држати“ (ДА НРС, Varia, КК/XL — 89).

на пореза питање се постављало: да ли да се порез покупи на стари начин, тј. посебно харач и лични порез, или да се оба саставе у једно. Скупштина је одлучила да се за следеће митровданско и ђурђевданско полугође, данак покупи по старом, а да ће се на следећој Великој скупштини, кад се буду решавала и остала питања, решити и начин прикупљања пореза (34). Међутим, у погледу другог питања Скупштина није могла да постигне сагласност. Један број посланика желео је да се капетанима кулук плати отсеком у готовом новцу, а други да свака кућа да по једног „посленика“ своме капетану. Да би се и ово питање решило, Милош је у писменом одговору предложио Скупштини да се и кулук покупи по старом. При том, кулук је ограничен само на кућне послове, а не као дотада на грађење воденица, ханова и дућана (35). На Скупштини је донета одлука да се изврши поновни попис становништва како би се порез могао правично распоредити. Одмах после завршене Скупштине кнез Милош је донео два указа о начину прикупљања пореза и о кулучењу, према одлукама које је Скупштина донела (36).

На Сретењској скупштини 1835, као и на јунској исте године, разматрана су већ раније постављена питања, као и нека нова која су делимично произилазила из хатишерифа од 1830, 1833 и Устава од 1835. У беседи одржаној на Сретењској скупштини Милош је поново тражио мишљење скупштине о данку и кулучењу, истовремено предлажући Скупштини да се целокупни данак плаћа у једној суми од 6 талира по глави; данак би се скупљао двапут годишње о Бурђеву дне и Митрову дне. У погледу кулука, Милош је предложио да се плаћање кулука укине чиновницима и остане „само Правитељству на зданијама, која би се градила на опште народну ползу, пак и за тај кулук да прими плаћу од правитељства на свакога човека који раде од јутра до мрака; а друмове и мостове, села међусобом братски да граде“ (37). Предложено је да се забрани заграђивање сеоских шума, као што је то до тада рађено, и да се дозволи коришћење шума не само сељацима из тога села него и из других села (38). На овој Скупштини Милош је такође обавестио учеснике о намери да донесе Устав, постави Совјет, и донесе кривичне и грађанске законе „кои су се 4 године сачињавали“. Тражећи на крају беседе изјашњење од Скупштине, он јој се обраћа: „Све ове моје речи предлажем Вам Браћо и Господо! и на Ваше проматреније и желим чути и видети од Вас од сваког окружија по особ (подвукла Љ. К.) јединодушно, сткривено и нелицемерно песмено мненије, јесте ли задовољни с више поменутих моим установленијама“ (39). Исте године на јунској скупштини, Милош је обавестио учеснике скупштине о новим уредбама које је у међувремену донео. Овде нарочито треба истаћи уредбу о стварању исправничества по окружним уместо окружних судова; о подели Србије на војводства (неколико округа улазило је у састав војводства), одређивање плата и положаја чиновника и друго (40). Поменуте уредбе о којима је Скупштина давала своје мишљење доносиле су се углавном на организацију и учвршћење власти у Србији. Даљи развитак је нужно поставио и низ других питања од чијег је решавања зависила унутрашња

(34) „Новине Србске“, 1834, 2 јуни, Но. 22.

(35) Исто, 9 јуни, Но. 23.

(36) „Новине Србске“, 1834, 9 јуни, Но. 23.

(37) Исто, 1835, 2 фебруар, Но. 5.

(38) Исто.

(39) Исто.

(40) ДА НРС, Varia, КК/ХЛ — 93.

консолидација земље и њен привредни развитак. У том циљу Милош доноси неколико указа који изгледа нису наишли на добар пријем код народа; зато он сазива Скупштину да потврди донете указе и саопшти нове (41). Међу указима које је Милош саопштио Скупштини треба истаћи указ о усавршавању села. У Србији у то време села су била веома раштркана, осим тога куће у једном селу прављене су далеко једна од друге што је представљало објективну тешкоћу повезивања села и сељака у оквиру једног села. Због удаљености сеоских кућа постојала је широка могућност заграђивања већих комплекса земље око кућа, услед чега су смањивани пашњаци за испашу стоке, што је представљало објективну тешкоћу за даљи узгој стоке. Други указ односио се на одређивање броја свиња које су породице могле држати и места за гајење свиња. Издавање овога указа Милош је правдао следећим речима: „Не видите ли, гди нам свиње све земље наше прерише, испусте и утрине наше упропастише и тако прочу стоку сасвим утаманише? Камо ливада, да ји од жеље очима видиш, да сена себи на њој за другу стоку приуговориш коју нису свиње прериле и исквариле? [...]“ (42). Екстензивна земљорадња и ниски приноси, који су у то време били редовна појава, нужно су наметали интензивније и савременије обрађивање земље; зато је Милош предложио Скупштини да се уведу „економички чиновници“ који ће бити распоређени по окупизима, срезовима и селима. Они би упућивали народ на савременије обрађивање земље (43).

На Скупштини је било речи о трговини живом стоком, нарочито свињама. Трговина стоком у то време била је масовна. Велики број сељака бавио се трговином, продајући често стоку на кредит страним трговцима. Већи број ситних сточних трговаца у то време је пропао делом због наведеног разлога, а делом због конкуренције старешина — трговаца а у првом реду самог кнеза Милоша који је стварно имао монопол трговине са свињама. Милош је указом ограничио трговину и дозволио трговину само оним трговцима који се разумеју у трговину и имају довољно капитала, с тим да и они не смеју давати стоку страним трговцима док не добију новац (44).

На Скупштини је било речи и о другим питањима, као што су: школовање младића у војним школама, забрана ношења малих пушака, плаћање пореза и др. Међутим, најважније питање о коме је кнез Милош тражио да се скупштина изјасни било је питање „тежине данка“. Изгледа да је народу порез од 6 талира годишње падао доста тешко, нарочито кад се узме у обзир ниска продуктивност рада и невођење рачуна приликом разрезивања пореза о количини и квалитету земљишта. Наравно да је то изазвало незадовољство народа о коме је Милош на Скупштини говорнио. Колико се ово питање озбиљно постављало видимо и по писменој представи Совјета и Казначејства Скупштини у којој су поименично изнети сви расходи које је требало покривати од пореза. Совјет и Казначејство у писменој представи скупштини истичу: „Чули смо како је светлоте Књазу до

(41) Да донети укази нису наишли на добар пријем код народа видимо из писма које је Милош упутио пуковнику Јованчи Спасићу, команданту Подрињско-савског војводства: „Намеравајући о предстојећој скупштини разговарати се, — пише Милош — како ће најлакше бити привести у дејствен план наш о шорењу села, препоручујемо вама да свуда по команди вашој јавите, да се от шорења села донде престане“ (ДА НРС, ЗМП, Крагујевац 6 мај 1837).

(42) ДА НРС, Совјет, Но. 277; „Новине Србске“, 1837, 19 јун, Но. 24.

(43) „Новине Србске“, 1837, 19 јун, Но. 24.

(44) „Новине Србске“, 1837, 19 јун, Но. 24.

знања дошло, да се говори да је народу данак тежак. Господару мора непријатно да буде, слушајући такове гласове, будући да су сасвим безпутни и неосновани. И по овому Савет и Казначејство, као сведоци неистинитих гласова поштојем за најсветлију дужност своју, такове гласове и речи оповергнути овде пред вама Господо и браћо! као пред представницима целог Народа Србскога, и доказати вам да неправо они имају, кои то говоре и гласове такве разносе. Узмимо сравненије нашег данка са данком прочи земаља, и одма ћемо видити, колико је мален наш данак спрам давања осталих земаља" (45). Очигледно је да су истицани формални разлози у циљу прикривања стварних узрока који су довели до појачаног пореског притиска. У писменом одговору кнезу Милошу, Скупштина је прихватила поменуте уредбе и оградилa се од евентуалног незадовољства које се појавило у народу (46).

Интересантно је навести да је са неким новим уредбама кнез Милош упознао Скупштину преко Совјета а не непосредно као дотада. Прихватајући ове уредбе, Скупштина пише Совјету: „Данас је доле-потписата св. Спасовска Народна Скупштина преко високославног управитељног Савета саслушала и примила уредбе Светлејшега Књаза и Милостивог Господара Нашег. 1. О заведенију фондуса шпитаљског. 2. О посланију неколико ђака наши ради рудокопне науке у Саксонију. 3. О милостивејшем одобренију Његове Светлости у смотренију на зајам давања ране сеоске — оскудевајућему на неким местима народу. 4. О томе да се [...] свјашченицима бир у време покупн и односе, да народ охатније у цркву иде и светковање законом непрописани праздника укине. 5. О укиненију плате полицайма од стране правитељствене и 6. О укиненију шумара кои ће дужности новопостављајући се сада економ отпраљвати" (47). Совјет је писмено обавестио кнеза Милоша о прихватању наведених уредбе од стране Скупштине (48).

5. — Делатност скупштина у стварању и организацији централних органа власти такође је била значајна. На једној од првих Скупштина 1815 изабран је Милош Обреновић за „врховног кнеза и правитеља народа србског". На каснијим скупштинама 1817, 1820, 1827 и 1830 признато је Милошу и његовој породици наследно кнежевско достојанство.

Одлука децембарске Скупштине од 1815 о избору Милоша за српског кнеза значајна је не само због тога што је њоме дата правна основа Милошевој власти, него много више због тога што је то био први скупштински акт којим је створен један централни орган власти у том периоду. Она уједно представља и значајан корак у даљем јачању Милошеве централне власти.

После Карађорђевог убиства у другој половини 1817 Скупштина је потврдила Милоша за наследног кнеза. У адреси о признавању наследног кнежевског достојанства коју су потписали учесници Скупштине, између осталог, стоји: „Кад благи Бог изволи узети от нас љубезног нашег правитеља и Господара Милоша и претставити у вечно блаженство, тагда непосредствено да прејемствује овај чин и правленије целог народа нашег најближи сродник од племена више поменутог љубезног нашег Господара Милоша, кога он у особитом свом завешчанију нарече и тако да следује до последњег јего потомства" (49).

(45) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 26.

(46) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267; „Новине Србске", 1837, 26 јун, Но. 25.

(47) Исто.

(48) Исто.

(49) Споменик САН, XXXI, 151.

Скупштина у Остружници 1820, у молби у којој су истакнути српски захтеви, тражила је од Порте да Милоша призна и ферманом потврди за наследног кнеза (50). Пошто ни Акерманска конвенција, односно Оделити акт који се односи на Србију није предвидео наследно кнежевско достојанство, Скупштина је поново 27 јануара 1827 поставила захтев Порти да се Милошу призна наследно кнежевско достојанство (51). Међутим, ни овај захтев Скупштине, као уосталом и низ других, нису том приликом испуњени. Чак ни у првом хатишерифу од 1829 којим се Порта обавезала да испуни већи број српских захтева, није унета одредба о наследном кнежевском достојанству; зато је на јануарској Скупштини 1830, после формалне Милошеве оставке, поново у том смислу упућен захтев Порти. Коначно је одредба о наследном кнежевском достојанству унета у хатишериф од августа 1830.

Скупштинске одлуке о наследном кнежевском достојанству као и њени захтеви Порти да се ферманом потврди и призна кнежевско достојанство Милошу и његовој породици, значајне су јер су значиле корак даље у еманципацији српских органа власти од Порте.

Скупштина је у неколико махова расправљала и о формирању Совјета. Почев од 1820, захтев за стварање Совјета био је постављан или од Русије или од старешина који су тим путем хтели да ограниче Милошеву власт. На новембарској Скупштини 1824 Милош је обећао старешинама да ће образовати Совјет (52). Идуће године донета је одлука о образовању Совјета као највишег суда са 12 нахиских представника и са 2 одељења иностраних и унутрашњих послова (53). Кнез је тада поставио и неколико чланова Совјета, док је остале совјетнике требало да бира скупштина. Међутим, они никад нису ступили на дужност (54). После Чарапићеве буне 1826 Милош је опет донео одлуку о образовању Совјета. Тада је била јасно одређена надлежност и регулисан међусобни однос Милоша и Совјета; но и овога пута Совјет је био кратког века. Када је коначно одредба о стварању Совјета унета у хатишериф од 1830, морало се приступити остварењу ове одредбе, мада је кнез Милош одуговлачио да реши ово питање јер је било на линији ограничавања његове власти.

На јануарској Скупштини 1834 било је опет речи о стварању Совјета. У скупштинској беседи Милош је истакао да је најважније питање о коме Скупштина треба да дâ мишљење „устројеније сваке струке народне, народних дела понаособ и заведенију закона у њима“ (55). Сви послови „правитељства“ били би подељени у шест струка — попечитељства, на челу с попечитељима.

Скупштина је расправљала о Совјету и на Сртењској скупштини 1835 и фебруарској Скупштини 1839, поводом доношења Сртењског и такозваног Турског устава.

6. — Скупштине су у овом периоду решавале и нека црквена питања и доносиле нормативне акте из те области. На Скупштини од децембра 1822, због честих злоупотреба вишег свештенства, донете су неке важне одлуке у том сми-

(50) Вук: Грађа, 174—5.

(51) Гавриловић: н. д., III, X, 7.

(52) Продановић: Историја политичких странака и струја у Србији, Београд, 1947, 58.

(53) Петровић: Финансије, 591—2.

(54) Продановић: Уставне борбе у Србији, 29.

(55) ДА НРС, Varia, KK/XL — 91).

слу. Тако је одређена годишња плата владикама у износу од 18.000 гроша, с тим што су митрополити добијали још 2.000 гроша годишње. Нормиране су цене услуга вишег свештенства; на пример, за рукополагање свештеника плаћало се 50 гроша, за освешћење цркве 100 гроша, за пратње и молитве према погодби, итд. Неке црквене послове који су до ове Скупштине спадали у надлежност цркве прошли су у надлежност „правитељства“; на пример: давање парохија опд аренду и др. (56). Скупштина је донела одлуку о оснивању конзисторије — свештеничког суда у Крагујевцу који би судио свештеницима; међутим, у важнијим случајевима коначну одлуку би одобравала „врховна власт“. Такође је донета одлука о плаћању архијерејског дуга Цариградској патријаршији. Обавештавајући београдске владике о скупштинским одлукама, Милош пише: „На овакво моје и народа предложеније потврђујемо у реченом собранију нашем, надам се да ће се господа архијепископи наши драговољно сагласити с тим више, што ће себи труда заштедети, а особито избегнути сваког угњетенија народа које је први злоупотребљенијама уведено било. На које молим госпуду архијепископе у име државнога собранија нашего да се објасне писмено или у противном случају да се постарамо познаним нам путем ово дјело окончати“ (57). Донете одлуке нису наишле на добар пријем код вишег свештенства, што је и разумљиво јер су у извесној мери онемогућавале даље злоупотребе. 1825 укинуте су неке одлуке и донете нове (58).

Фебруарска скупштина од 1834 требало је да се изјасни и о архијерејском дугу, које су дуговале нахије а присаједињене на основу хатихерифа од 1833. Милош је обавестио Скупштину да шест припојених нахија дугује „великој цркви више од 120 хиљада гроша“. Одлука није донета на овој Скупштини него на једној од каснијих.

Спасовској скупштини 1837 постављен је захтев од стране српских архијереја за повећавање суме новца која се плаћала за венчаницу од 3 гроша на 2 цванцига, с тим што би се један цванциг плаћао протејереју а један свештенику. Ово повећање образлагали су падањем вредности новца „јер због побијеног новца пење се и самим слугама по сели плаћа, тако да што су овакови пре неког времена за 100 гроша годишње могли се имати, сад по 200 и 300 гроша добивају“ (59). Скупштина је одбила захтев београдских архијереја о повећању венчанице од 3 гроша на 2, односно 3 цванцига. Међутим, на поновљени захтев архијереја кнез Милош у одговору на њихов захтев допушта могућност повећања износа за венчаницу, уколико народ добровољно то учини (60).

Делатност скупштина за време прве владе Милоша Обреновића била је усмерена на решавању разноврсних питања која су била на линији даљег развоја и јачања српске државе. Скупштине у овом периоду врше улогу централизаторске и „државотворне“ политичке силе. Као централни колегијални орган власти оне решавају заједничку проблематику читаве Србије. Решавањем из једног цен-

(56) Грађа, II, 392—400.

(57) Исто, 422—424.

(58) Вук: Грађа, 194—7.

(59) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267.

(60) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267.

тра свих заједничких питања скупштине су у великој мери допринеле јачању националне свести и успешном развоју ослободилачке борбе српског народа.

Разноврсна делатност скупштина и мериторно одлучивање о низу важних питања као: буџетско право, одлуке о централним органима власти, и збор депутација, доношење нормативних аката и др. потврђује констатацију да скупштине као орган власти нису биле искључиво саветодавни орган кнеза Милоша.

Др. Љубица Кандић